

До Спеціалізованої вченої ради
Національного університету
«Львівська політехніка»

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата юридичних наук, доцента кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету ЛНУ імені Івана Франка Хлібороб Наталі Євгенівни на дисертацію Терлюка Олексія Івановича «Використання технології блокчейн у публічному управлінні: вітчизняний та міжнародний досвід правового регулювання», поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Розгляд теоретичних положень дисертації на тему "Використання технології блокчейн у публічному управлінні: вітчизняний та міжнародний досвід правового регулювання" дозволило зробити комплексний висновок, що представлене дослідження є самостійною науковою розробкою, що характеризується науковою новизною, змістовністю та послідовністю висновків.

Актуальність теми дисертації. Технологічний прогрес визначає ритм суспільного розвитку, інформаційні технології стають ключовим каталізатором трансформацій у багатьох сферах суспільного життя. Однією з інновацій, яка виходить за межі сфери фінансів та стає складовою трансформаційних процесів у різних галузях є технологія блокчейн. Первинно, ця технологія призначена для створення децентралізованих криптовалют. Сьогодні ж блокчейн представляє собою глибокий технологічний каркас, який може змінити парадигму у різних сферах, зокрема і у сфері публічного адміністрування.

Використання технології блокчейн у публічному адмініструванні має потенціал перевершити традиційні методи збору, зберігання та обробки інформації. Децентралізована природа блокчейн дозволяє підвищити ефективність систем управління ресурсами, зменшити бюрократію та сприяти більш точному та оперативному прийняттю рішень.

Принципи блокчейн, такі як невідредагованість та прозорість, роблять цю технологію ідеальною для підвищення довіри громадян до державних інституцій. Це особливо актуально в контексті боротьби з корупцією та забезпеченням відкритості у процесах управління.

Використання блокчейн може значно полегшити взаємодію громадян із державними структурами через впровадження сучасних електронних сервісів. Спрощення процедур та забезпечення безпеки особистих даних — це лише частина переваг, які може принести блокчейн у сфері електронного урядування.

Поглиблений аналіз міжнародного досвіду використання технології блокчейн у публічному управлінні дозволить виявити кращі практики та стандартизувати підходи. Це стане важливою передумовою для гармонізації підходів та впровадження цієї технології в управління в умовах глобалізації та міжнародного співробітництва.

Практичне впровадження технології блокчейн вимагає належного правового регулювання. Дослідження правових аспектів використання блокчейн у публічному управлінні є невід'ємною частиною вирішення цього питання та створення ефективної та безпечної правової бази.

Зазначена тема не лише розкриває перспективи використання технології блокчейн у сфері публічного управління, але й підкреслює необхідність комплексного підходу до її впровадження, враховуючи технічні, економічні та правові аспекти. Вищезазначене цілком обґрунтовує актуальність та своєчасність здійсненого *Терлюком О. І.* дисертаційного дослідження на тему «Використання технології блокчейн у публічному управлінні: вітчизняний та міжнародний досвід правового регулювання».

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Аналізуючи зміст роботи, можна дійти висновку, що проведене дослідження є самостійним, творчим, цілісним, актуальним. Дисертантом залучено до дослідження і належним чином опрацьовано значну джерельну базу (328 найменувань), зокрема наукову літературу як загального характеру, що досліджує феномен блокчейну та його

особливості та літературу що стосується безпосередньо тематики дисертаційного дослідження. Аналіз основного змісту роботи свідчить, що автором на належному рівні досліджено та охарактеризовано термінологічний апарат, законодавство та зміни до нього, досвід врегулювання питань блокчейн в зарубіжних країнах.

Висновки і результати дисертаційного дослідження є обґрунтованими, завдяки достатньому використанню наукових джерел та різноманітних методів наукового пошуку. У процесі дослідження застосовувався комплекс спеціально-наукових методів – системного, для аналізу наявного стану використання й правового регулювання блокчейн; системно-структурного, для виявлення недоліків правового забезпечення блокчейн, а також здійснення класифікації нормативно-правових актів; структурно-функціонального, для виявлення особливостей процесу інституціоналізації блокчейн та розкриття змісту їх функцій та організаційно-правових форм регулювання технології; компаративного, для зіставлення й структурування, а також визначення особливостей правового регулювання блокчейн-технологій у міжнародному аспекті; конкретно-пошукового, для ефективного залучення й оптимального використання нових джерел дисертаційної роботи; абстрактно-логічного, для проведення теоретичних узагальнень і формулювання висновків; теоретичного моделювання, для формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення законодавства України задля широкого застосування технології блокчейн у сфері публічного управління; аксеологічного, для виявлення праксеологічних аспектів проблеми правового регулювання використання технології блокчейн у публічному управлінні. Використовування в ході дослідження зазначених вище наукових методів базувалося на загальнонаукових принципах: системності, об'єктивності та комплексності, всебічного дослідження проблеми та моделювання.

Наукова новизна і практична значущість одержаних результатів. Слід відзначити, що у дослідженні Терлюка О. І. порушені не розроблені раніше наукові і практичні завдання, розв'язання яких дозволило одержати цікаві

результати і виробити ряд корисних пропозицій. З урахуванням цього можна стверджувати, що новизна дисертації проявляється як у самому підході до досліджуваних проблем, так і в запропонованому способі їх розв'язання.

Дисертантом уперше: 1) запропоновано розуміння технології блокчейн у публічному управлінні в умовах інформаційного суспільства та його інновацій та сформульовано авторське визначення поняття «технологія блокчейн у публічному управлінні» 2) обґрунтовано бачення блокчейн як ефективного інструменту реформування публічного управління у сферах електронного голосування, фінансів, реєстраційної діяльності та забезпечення захисту права інтелектуальної власності, в основі якого лежать зумовлені децентралізованим характером блокчейн технологічні переваги (прозорість, анонімність, доступність, надійність), що забезпечують відповідний рівень довіри до інституцій публічного управління; 3) означено авторську дефініцію поняття «інституціоналізації блокчейн»).

Важливим з наукової точки зору є обґрунтування взаємозв'язку між зростанням поширеності технології, її міжнародним інституційно-правовим оформленням та потребою вироблення організаційно-правових форм регулювання використання блокчейн, а також між пошуками регуляторної основи для технології блокчейн у публічному управлінні та загальною налаштованістю конкретних національних юрисдикцій до впровадження цифрових технологій загалом;

Автором удосконалено: по-перше, розуміння використання технології блокчейн як новітньої функції публічного управління; по-друге, науковий аналіз міжнародного досвіду правового забезпечення використання блокчейн у сфері реєстраційної діяльності та забезпечення захисту права інтелектуальної власності; по-третє, перелік головних чинників, що лежать в основі загальних проблем широкого використання блокчейн у публічному управлінні.

Заслуговує на увагу теза щодо необхідності законодавчої легалізації технології й напрацювання відповідної правової бази, просвітницької роботи

державних структур і суспільних організацій щодо популяризації технології та загалом підвищення рівня цифрової грамотності населення.

Набули подальшого розвитку наукові положення щодо стану дослідження проблеми використання технології блокчейн у публічному управлінні; наукових пошуків щодо ефективності сучасних технологій публічного управління та впровадження інноваційних інструментів у систему його інститутів, у тому числі блокчейн як інноваційної технології цифровізації суспільних відносин та оптимізації публічного управління; аргументація щодо взаємозалежності між правовою природою віртуальних валют на блокчейн та особливостями їх правового регулювання в окремих країнах

Заслужують на увагу практичні рекомендації щодо використання блокчейн у сфері електронного голосування в Україні; пропозиції щодо удосконалення використання блокчейн у сфері забезпечення захисту прав інтелектуальної власності.

Висновки дисертанта щодо значущості її праці для науки і практики видаються правомірними. Дисертаційне дослідження Терлюка О.І. містить вагомий результати, які в сукупності вирішують важливу наукову проблему змістовно-правового регулювання технології блокчейн та її застосування у публічному управлінні: вітчизняний та міжнародний досвід правового регулювання. Викладені в ньому наукові положення заповнюють ряд прогалин, які мали місце в теорії, є основою для проведення подальших досліджень, вдосконалення чинного законодавства.

Отже, дисертація має теоретико-прикладний характер, а її висновки та пропозиції становлять науковий та практичний інтерес і можуть бути використаними у: 1) правотворчій сфері як теоретичний матеріал для вдосконалення вітчизняного законодавства щодо застосування блокчейн-технології в юридичних процесах і вироблення оптимального правового порядку в Україні; 2) у науково-дослідницькій сфері – для подальшого опрацювання у науково-теоретичному ключі проблеми використання блокчейн-технології в публічному управлінні України; 3) у правозастосуванні – для успішного

впровадження блокчейн у діяльність органів державної влади з метою надання якісних публічних послуг населенню та здійснення ефективного управління державними справами; 4) у навчально-методичному процесі як теоретичний та ілюстративний матеріал при розробці навчальних програм та методичних рекомендацій, для підготовки підручників, навчальних посібників, а також при проведенні лекційних та семінарських занять із низки навчальних дисциплін: «Адміністративне право», «Інформаційне право», «ІТ-право», «Авторське право», «Фінансове право», «Податкове право», «Право інтелектуальної власності».

Оцінка змісту дисертації. Метою дисертаційного дослідження. Окреслена мета, а також поставлені для її реалізації задачі, визначили структуру роботи, яка є цілком логічною, виваженою і такою, що охоплює найбільш важливі аспекти дослідження. Дисертація складається із анотації, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел до кожного розділу, додатку.

Структурно, дослідження розпочинається Розділом 1, в якому висвітлені теоретико-методологічні аспекти дослідження. Даний розділ включає підрозділ 1.1 «Публічне управління і блокчейн в умовах інформаційного суспільства та його інновацій» (с. 31), у якому розглядаються зв'язки між публічним управлінням та технологією блокчейн в умовах сучасного інформаційного суспільства. Автор дослідження аналізує інноваційний характер впровадження блокчейн-технологій у сферу публічного управління та обґрунтовує їхню потенційну ефективність. У підрозділі 1.2 «Блокчейн у контексті світових процесів цифрової трансформації: створення, технічна природа та ключові проблеми у правовому регулюванні» (с.48) розглянута технічна природа блокчейну та ключові проблеми, пов'язані із правовим регулюванням цієї технології. Дослідник намагається виокремити та проаналізувати виклики, які виникають при впровадженні блокчейну в контексті глобальних процесів цифрової трансформації. Підрозділ 1.3 «Сучасний стан наукової розробки досліджуваної проблеми, методологічні засади і методи дослідження» (с. 65)

аналізує сучасний стан наукових досліджень з питань використання блокчейну у публічному управлінні. Дослідник визначає методологічні засади і методи, які використовувалися для проведення аналізу та дослідження досліджуваної проблематики.

Розділ 2 дослідження, детально розглядає міжнародний досвід правового регулювання використання технології блокчейн у певних сферах публічного управління та включає чотири підрозділи. Зокрема, підрозділ 2.1 «Процеси інституціоналізації та організаційно-правові форми регулювання блокчейн (міжнародні аспекти)» (с. 82). У цьому підрозділі досліджується міжнародний досвід інституціоналізації та організаційно-правового регулювання технології блокчейн. Автор аналізує форми взаємодії міжнародних організацій та різних країн у цьому контексті. У підрозділі 2.2 «Технологія Блокчейн у сфері електронного голосування та правовідносини, що виникають у процесі її використання (с. 94)» дослідник розглядає правові відносини, пов'язані із використанням технології блокчейн у сфері електронного голосування. Аналізуються переваги та можливі ризики, а також визначаються ключові аспекти правового регулювання даної сфери. Підрозділ «2.3 Правові аспекти використання блокчейн у сфері фінансово-валютної діяльності» (с. 107) присвячений вивченню міжнародного досвіду використання технології блокчейн у фінансово-валютній сфері. Досліджуються правові аспекти використання криптовалют, фінансових транзакцій та інших фінансових інструментів на основі блокчейну. Підрозділ 2.4 «Особливості використання блокчейн у сфері реєстраційної діяльності та забезпечення захисту права інтелектуальної власності» (с. 119) автор аналізує використання блокчейну у сфері реєстраційної діяльності та забезпечення захисту права інтелектуальної власності.

Наступний розділ 3 фокусується на використанні та правовому забезпеченні технології блокчейн в українському контексті. У цьому підрозділі досліджуються проблеми, пов'язані із правовим забезпеченням електронного голосування на базі блокчейну в Україні. Дослідник аналізує наявне законодавство, визначає його недоліки та пропонує перспективи для

вдосконалення системи. Зокрема, підрозділ 3.2 «Напрями, стан і правове забезпечення використання блокчейн у сфері реєстраційної діяльності в Україні» (с. 151) аналізує досвід використання технології блокчейн в сфері реєстраційної діяльності в Україні. Досліджуються напрями використання, оцінюється стан реалізації цих напрямків, а також аналізуються аспекти правового забезпечення. У підрозділі 3.3 «Особливості законодавчого врегулювання блокчейн у фінансовій сфері України» (с. 163) вивчаються особливості законодавчого регулювання використання технології блокчейн в фінансовій сфері України. Автор досліджує наявні закони та їхню відповідність сучасним вимогам і стандартам. Насамкінець, підрозділ 3.4 «Правові засади використання технології блокчейн для забезпечення захисту права інтелектуальної власності в Україні» (с. 173) В останньому підрозділі розділу 3 аналізується використання технології блокчейн для забезпечення захисту права інтелектуальної власності в Україні. Досліджуються правові аспекти та особливості використання блокчейну в цьому контексті.

Наукову та прикладну цінність представляють запропоновані автором рекомендації, спрямовані на удосконалення вітчизняного законодавства в сфері міграції в цілому, та адміністративної правосуб'єктності мігрантів зокрема.

Повнота викладу результатів в наукових публікаціях. Основні теоретичні положення і висновки дисертації містяться у 13 публікаціях, у т.ч. 4 – у наукових фахових виданнях, що входять до затвердженого переліку, 9 – у тезах доповідей за матеріалами науково-практичних конференцій.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження і дискусійні положення дисертації. Поряд з позитивними здобутками дисертаційного дослідження, які є важливими для теорії адміністративного права й подальшого розвитку інституту міграції в Україні, в рецензованій дисертації мають місце положення, які сприймаються

неоднозначно, видаються суперечливими або потребують додаткового обґрунтування.

1. 1. Насамперед, дискусійні моменти варто відзначити у такому структурному елементі дослідженні як «Новизна». Автор відзначає, що ним запропоновано «власне розуміння технології блокчейн у публічному управлінні» та «авторське визначення поняття «технологія блокчейн у публічному управлінні» (с. 27). Тут варто відзначити, що поняття "наукова новизна" вимагає конкретного контексту і визначення. У наукових дослідженнях, наукова новизна в основному відноситься до того, наскільки нові та оригінальні ідеї, концепції, методи, теорії або результати досліджень, які представлені в науковій роботі. Важливо, щоб ці ідеї чи результати відрізнялися від попередніх досліджень та були здатні внести новий внесок у науковий дискурс. Тому автору необхідно не просто констатувати, що ним запропоноване «власне бачення», але і наголосити на тих рисах та властивостях, які відрізняють ці наукові розробки від інших. "Власне розуміння" не може бути визнане науковою новизною, якщо таке розуміння не ґрунтується на оригінальних ідеях, підходах, даних чи методах, які раніше не використовувалися або не були розглянуті в науковому контексті.

2. Автор визначає «авторське визначення поняття технології блокчейн у публічному управлінні» як інноваційної технології цифровізації та дієвого інструменту публічного управління; (с. 27). Надалі, дисертант вже зазначає, що «розуміння використання технології блокчейн як новітньої функції публічного управління»; (с.28) Тобто автор одночасно відносить технологію Блокчейн, до інструментів публічного управління, і до функцій публічного управління. Однак, в адміністративно-правовій науці існує доволі послідовна доктрина щодо визначення інструментів та функцій публічного управління. За найпростішим визначенням, до таких функцій публічного управління належать, прогнозування, планування, регулювання, координація, облік та контроль.

Очевидно, що технологія блокчейн може визнаватися одним із інноваційних способів реалізації функцій публічного адміністрування. Проте, не

може бути самостійною функцією, це суперечить загальним положенням адміністративно-правової науки.

3. Також, у одному із пунктів «новизни» як положення що удосконалено відзначено «науковий аналіз міжнародного досвіду правового забезпечення використання Блокчейн». Варто зауважити, що «науковий аналіз» - це метод дослідження, тобто спосіб, за допомогою якого приходять до певних висновків та наукових положень, що можуть мати ознаки новизни. Науковий аналіз міжнародного досвіду зазвичай полягає в систематичному дослідженні та оцінці вже існуючих знань, методів, підходів і практик, що застосовуються в інших країнах або контекстах. Однак сам по собі аналіз міжнародного досвіду, без додаткових аспектів новизни, не є новим інноваційним дослідженням. Наукова новизна зазвичай вимагає оригінальних даних, методологій, концепцій, висновків чи дійсного внеску в науковий дискурс, який робить дослідження унікальним і важливим для розвитку певної галузі знань.

4. У Розділі 1.1 «Публічне управління і блокчейн в умовах інформаційного суспільства та його інновації» автор досліджує різні аспекти публічного управління. Автор декларує наявність різних підходів щодо поняття публічне управління та його співвідношення із державним управлінням, а також з публічним адмініструванням. Крайній термін широко використовуються в сучасній адміністративно-правовій науці. Проте, у цій дискусії, автор не вбачає за необхідне чітко окреслити власну позицію щодо сутності та змісту цих понять. Це надзвичайно важливо з огляду те, що автор намагається дослідити застосування технології блокчейн у публічному управлінні.

Надалі автор зазначає (с.33), що «вказані (і не тільки) сфери адміністративно-правового регулювання суспільства, що складають публічний інтерес, захищаються відповідними законами». Таке твердження є некоректним, з огляду на те, що закон є актом найвищої юридичної сили, що регулює суспільні відносини, а захист відбувається в адміністративному чи судовому порядку.

Також, надалі, автор вказує, що інформаційна складова в управлінському процесі, в даному випадку інформаційний супровід (роз'яснення) й

популяризування відповідного законодавства, відіграє роль ефективних запобіжників потенційного порушення публічного інтересу. Автор стверджує, що таке інформування є ознакою публічності. Така теза потребує належного обґрунтування. В науковій літературі детально розроблене поняття публічності та його ознаки. Виглядає не цілком коректним та обґрунтованим відносити лише одну складову та робити з цього припущення про сутність поняття та його ознаки. Також додатково обґрунтування з покликанням на теоретичні напрацювання, законодавство та адміністративну практику, теза про те, що інформування однією з пріоритетних і, можливо, самостійних функцій публічного управління (с.34). Таке припущення потребує належного наукового обґрунтування. Власне нехтування змістовним окресленням меж цього публічного управління та чіткою кристалізацією цього поняття призвело до формулювання декларативних та дискусійних висновків про те, що публічне управління – це феномен... це організаційна структура державного управління... система органів державної влади та місцевого самоврядування й управління в окремих сферах суспільного розвитку. Також, з невідомих причин публічне управління змістовно визначено як суспільне управління, що є що потребує детального обґрунтування.

5. Другий розділ присвячений правовому регулюванню застосування технології блокчейн в окремих сферах публічного управління. Проте, при більш детальному дослідженні змісту даного розділу, виявляється, що автор зосереджує увагу не на сферах публічного управління, а досліджує різні сфери загалом суспільних відносин. Так, у Розділі 2.1 йдеться про процеси інституціоналізації та організаційно-правові форми регулювання блокчейн (міжнародні аспекти) У Розділі 2.2 - досліджена технологія блокчейн у сфері електронного голосування, що не є сферою публічного управління, навіть у найширшому його трактуванні.

У Розділі 2.3 йдеться про правові аспекти використання блокчейн у сфері фінансово-валютної діяльності, що лише опосередковано торкаються саме сфери публічного управління. Тож доцільним є чітке окреслення сфер публічного управління, у яких можливе застосування технології блокчейн та відповідно детальніша конкретизація об'єкту дослідження та відображення цього у

результатах дослідження та висновках. Наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань, і не применшують значення отриманих в роботі висновків, не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, що відзначаються корисністю для вирішення конкретного наукового завдання, сприяють з'ясуванню сутності та особливостей адміністративної правосуб'єктності мігрантів в Україні, визначенню категоріального апарату, аналізу та характеристики чинного законодавства в досліджуваній сфері, виокремлення аспектів виникнення та припинення правосуб'єктності мігрантів різної видової приналежності тощо.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

1. Дисертаційна робота Терлюка Олексія Івановича «Використання технології блокчейн у публічному управлінні: вітчизняний та міжнародний досвід правового регулювання», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право», є комплексним, цілісним, завершеним науковим дослідженням. Вказана дисертація містить нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу наукову проблему.

2. Дисертація Терлюка Олексія Івановича «Використання технології блокчейн у публічному управлінні: вітчизняний та міжнародний досвід правового регулювання» за актуальністю, ступенем наукової новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

Автор - Терлюк Олексія Івановича на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

кандидат юридичних наук, доцент

кафедри адміністративного та фінансового права

юридичного факультету Львівського національного

університету ім. Івана Франка

Наталія ХЛІБОРОБ

«Підпис доцента

Хлібороб Н.Є засвідчую»



**Вчений секретар
Ольга Грабовецька**